

Történetíró és jelenkor

Tud-e nosztalgikus irigység nélkül tekinteni a mai történetíró sok évszázaddal ezelőtti kollegáira, akik a maguk dolgában biztos ember nyugalmával örökítették meg a jelen számára mindig annyira fontos közvetlen múlt történéseit? A mai történetíró cipeli magával mindazokat a szakmai gátlásokat, amelyeket a „szakszerű” történetírás alakított ki gondolkodásában még a 19. században, és amely szerint a történetírónak. Éppen azért van szüksége „mesterségbe-lyi” fegyverzetre, hogy kiszűrhesse a jelenben éléséből következő elfogultságait a múlt megjelenítésekor. Cipeli magával azt a felelősség-tudat-gátlást, amelyet nap mint nap erősít benne korunk egyik jellemző sajátja, a szellemi élet intézményesítése, amely a múlt-megítélést a jelenkori ideológiai szervezett kötőanyagának tekinti: már-már megfordulni látszik előtte a múlt század politikai gondolkodásának klasszikus elve („akié a múlt, azé a jelen”), s úgy tűnik, *akie a jelen, azé a múlt is*. De nem utolsósorban cipeli magával azt a vélt vagy valósan elbátortalanító, feltételezett „haragot”, amelyet a jelenről a jelennek mondani akarás kiválthat a *volt kortársakból*.

„A TÖRTÉNELMI TÁVLAT”. A jelenkori történész állandóan hangoztatja: mennyire fontos társadalmi funkciója lehetne tudományának abban, hogy segítsen eligazodni a még alkotóereje teljében dolgozó nemzedékeknek közvetlenül megélt történelmükben: rávilágítani olyan néhány évtizeddel korábbi politikai-gazdasági környékre, amelyre, mint tevőleges, a konfliktusokat „végigharcoló” kortársak nem is lehettek figyelemmel. Hiszen könnyen belátható, nincs az a magasabb vagy alacsonyabb szinten politikai cselekvést végző egyén, aki a modern állami (nemzetközi és hazai) élet sokfelé futó kortársi történéseit, összefüggéseit – még, ha a legkiterjedtebb információ-bázis áll is rendelkezésére – mint kortárs, teljességében átláthassa. Óhatatlan a nézetkülönbség a korábbi évtizedek politikai cselekvői és a mai történész között, ha olyan korszak társadalmi-politikai életéről folyik a párbeszéd, amely korszak kevés betekintést adott a hatalom mozgását irányító erők titkaiba a társadalom-irányításban tevőleges résztvevők szélesebb körének. Márpedig – ha a mai magyarországi, vagy szocialista országokbeli helyzetéről kívánunk konkrétan beszélni – a második világháború utáni politikai-hatalmi átalakulások ütemének gyorsasága, majd a proletárdiktatúrák első fázisának a személyi kultusz politikai gyakorlataitól torzult módszerei nem engednek széles politikai nyilvánosságot, és ezzel valós információkon nyugvó ítéletalkotást a politikai cselekvők széles táborának. Az élete alkonyán maga dolgait rendező, s a

viselt dolgokat, a tapasztalatokat már egyféle rendszerbe is állító kortárs a ráébredést mindig is kísérő őszinte indulatokkal hallja a történésztől, hogy a *fiatal kor szíveket megdobbantó, cselekvésre valóban ösztönző tömegmozdulásai „akció”* mögött a szűkebb kör indítékai nemegyszer mennyire *kisszerűek, taktikai megfontolásokon nyugvók* voltak...

„ANNAK IDEJÉN”... Másként néz a közelmúltra a cselekvő átélő, és másként a történetíró azért is, mert a társadalomról gondolkodásnak átütő jellemzője, hogy bármennyire képes legyen a cselekvő politikus kritika alá vonni a korábbi nézeteit és a később kitarulkozó tágabb összefüggések felismerésével tekinteni a több évtizeddel ezelőtti cselekményekre, amikor ma hallja a történész értékelését, azonnal mozgósul a gondolkozási reflex: vajon, ha annak idején a mai történész értékítéleteit tekintették volna mértékadónak, megharcolták volna-e harcaikat? Hiszen olyan *harcterek kerülhetnek perifériák beállításába ma*, amelyeken – úgy gondolták – annak idején az új társadalom megszületésének legfontosabb csatái zajlottak. És hiába mondja netán más téren végzett dolgaikat az utókor történésze döntőnek, *ragaszkodnak azokhoz a fontossági pólusokhoz*, amelyek szerint annak idején sorrendbe rakták elintézendőiket. A zavar elkerülhetetlen: az átélő a történész álláspontját belehelyezi a korábbi politikai ütközések harcveronalai közé és úgy tekint arra, *mintha* a megélt korban az *egyik harcba-bocsátkozó fél szólalna* meg.

Nem csak a volt pólusok, de az elmúlt és most felelevenedő kor *politizálási módszerei* is aktivizálódnak az utókor elemzéseivel szemben. A mi évtizedeink kelet-európai szocialista országaiban ritka élességgel exponálódik a jelenkor-történetírás és az „emlékezők” ezen állandó, látens egymással szembefeszülése. A történetírónak olyan *korosztályokhoz* kell a fiatalokokról, politikai indulásokról „virágkoruk”-ról beszélni, mely korosztályok a már említett éles rendszerváltások során *kevés toleranciához szokhattak* a magukétól eltérő vélemények minősítésében. A történésznek tudomásul kell vennie, hogy értékeléseit az átélők, a visszaemlékezők ugyanolyan *türelmetlenséggel fogadják* majd, mint amilyen türelmetlenséggel azok a *maguk korában* mint politikusok a szövetségeseikkel vagy ellenfeleikkel szemben viseltettek.

A hajdani cselekvő az utókor történetírására bevallottan vagy nem bevallottan apologetikus igénnyel tekint. Még azokban a társadalmakban is, ahol a véleménye vagy botlása miatt *félreállított politikust* nem veszélyeztette a korábbi évtizedekben az *egzisztenciális megsemmisülés*, vagy netán az állampolgári jogait vesztes réme. Semmi különösét nem kell

tehát abban találunk, ha az éles, társadalmi csoportokat, egyéneként percnyi idő alatt a közéletből kizáró harcokban felnőtt nemzedékek gondolkodásában ez az *apologetikus igény* szélsőségesse fokozódik. Hiszen, ha „bebizonyosodik”, vagy netán felvetődik a gondolat, hogy valamit ezelőtt évtizeddel elhibázott, erkölcsi-anyagi megsemmisülés fenyegeti. Ragaszkodik tehát tévedhetetlenségéhez. Múltban, jelenben egyaránt. Azt is mondhatnánk: elmúlt korszakok politikai közgondolkodásának pontos tükrözője, hogy képviselői mennyire képesek magukat túltenni a történettudománnyal szembeni apologetikus igények belső kényszerén.

„A TUDOMÁNY SZERINT”... Az egyik legfontosabb történetírói erény – a kutatott korba magát visszahelyezni-képesség – egyúttal forrása is lehet a leggyakoribb történetírói mértékvesztésnek. Könnyen vezet oda, hogy a történész kilép helyzetéből, és a korábbi küzdők valamelyikének oldalára állva, mint az Olümposzon ülő Zeusz, fegyvereket ad a szeme előtt összecsapók kezébe, és csak az egyik küzdő fél szemüvegén át mutatja be a harcoló feleket. E történetírói magatartás, amelyik ítéletalkotásunkat minden korszakról írva fenyegeti, fokozottan hatalmasodhat el a jelenkor kutatásában. Magunk is részesei lévén egy ideológiai harcnak, elhelyezkedve a mai frontokon, könnyen hajlunk arra, hogy *mai felfogásunk „előharcosait” tekintsük csak jelenünk „kitemelőinek”*. Könnyen feledkezünk meg a történelem sok dimenziós voltáról, arról, hogy a jelen nem csak annak folyamánya, amit mint „előzményt” kiemelünk, aminek folytatását vállaljuk, kiteljesítjük. Könnyen feledkezünk meg: a *jelen mindazon tényezők, irányzatok ötvözete, amelyek összecsapásából megszületett*. A történetírónak látnia kell: a *jelenben valami módon még azok is „folytatódnak”, akik korábban talán a legnagyobb vitapartnerei voltak a harcban felülmáradtaknak, és akik a harcban el is buktak...*

De hajlamos a történetíró megfélemleni arról a körülményről is, amelyet egyébként éppen ő emleget fel a múltra személyes élmények alapján emlékezőnek: hogy ugyanis az utókor történésze már az események jövőbeni kihatásait is látja. Gyakran nemcsak arra hajlamos, hogy a folyamatok kifutását is ismerve, eltorzítsa a korábbi tényezők nagyságrendjét, s a jelenben győztesek korábbi súlyát felnagyítsa, hanem a csábításnak nem tudván ellent állni, a küzdő felek közé bocsátkozik, és az „utólagosan mindent jobban tudó” bíró szerepéből foglal állást, s mintegy tanácsokat is osztogat: *mit kellett volna „annak idején” tenni...*

*

Majd kétezer esztendeje, hogy minden idők egyik legkiválóbb szemű történésze, Tacitus azt mondta: a történetírónak a múltra elfogultság, *harag, ellenszenv nélkül* (sine ira et studio) kell tekintenie. Napjaink történésze, aki már nemcsak szűk kör néhány írástudója, hanem a korábbi szereplők széles olvasói tábora elé bocsátja felfogását, úgy látja: a bölcs római intelmét immáron a közvetlen múltat cselekvően *átélőknek* is követniük kell a történetíróval szemben.

GLATZ FERENC